

ПРИВАТНОПРАВОВИЙ ІНТЕРЕС: СУЧАСНИЙ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД

Савченко С.В., аспірант

Запорізький національний університет

У статті здійснено теоретико-правовий аналіз категорії приватноправового інтересу, висвітлені основні наукові підходи до його визначення та характеристики.

Ключові слова: інтерес, інтерес у праві, приватний інтерес, публічний інтерес.

Савченко С.В. ЧАСТНОПРАВОВОЙ ИНТЕРЕС: СОВРЕМЕННЫЙ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ ВЗГЛЯД / Запорожский национальный университет, Украина

В статье осуществлен теоретико-правовой анализ категории частноправового интереса, рассмотрены основные научные подходы к его определению и характеристике.

Ключевые слова: интерес, интерес в праве, частный интерес, публичный интерес.

Savchenko S.V. PRIVATE AND LEGAL INTEREST: MODERN THEORETICALLY LEGAL VIEW // Zaporizhzhya national university, Ukraine

The theoretical legal analysis of category of private legal interest is carried out in the article, the basic scientific going is considered near his decision and description.

Key words: interest, legal interest, private interest, public interest.

Категорія інтересу відіграє важливу роль у розвитку правових учень. Це підтверджується наявністю широкого діапазону ціннісного відношення до неї в різних напрямках правової думки. Популярність теорії Р. Ієрінга, який поклав її в основу праворозуміння, прагнення представників різних правових шкіл встановити з нею спорідненість і навіть генетичний зв'язок свідчать про інтеграційну роль категорії «інтерес» у загальному вченні про право [1, 8-9].

Як зазначає М. Першин, інтерес відіграє концептуально-утворюючу роль у правовій теорії і в сфері позитивного права. У правовій науці XIX століття виник і розвивається самостійний і досить впливовий напрям – юриспруденція інтересів. Проблеми інтересу в праві присвячені численні наукові дослідження, вона обговорюється на наукових конференціях. Розроблені і застосовуються спеціально-юридичні засоби, що виражають і реалізують інструментальний сенс і призначення інтересу як правової категорії. Це такі, наприклад, юридичні конструкції, як «законний інтерес», «інтерес, що охороняється законом», «дії в чужому інтересі без доручення» тощо. Відомо, що наявність або відсутність інтересу в суб'єкта, у ряді випадків, є фактом, що має юридичне значення для вирішення питання про права і обов'язки [2, 40-41].

У теоретико-правовій літературі цілком обґрунтовано відзначається особлива актуальність наукової розробки проблематики інтересу в праві як одного з важливих завдань, вирішення якого дозволяє виробити оновлений підхід до оцінки ролі та місця права в сучасному суспільстві, зокрема, визнається необхідним активізувати вивчення динаміки співвідношення публічних та приватних інтересів у різних сферах правового регулювання [3, 163]; підкреслюється наявність прогалин щодо наукового трактування ролі інтересу в розмежуванні приватного та публічного права та недостатня опрацьованість понять «приватний інтерес» та «публічний інтерес» [1, 161-162]. Як вказує А. Даньков, використання категорій «інтерес», «публічно-правовий інтерес», «приватноправовий інтерес» як елементів системи соціальних цінностей набуває особливої актуальності на сучасному етапі розвитку цивілізації, коли кожна цивілізована держава, що зараховує себе до демократичних, заявляє про пріоритет загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини на тлі загострення протиставлення інтересів, що набувають як правових, так і позаправових форм [4].

Вагомим значенням для подальшого наукового дослідження інтересу в праві набули праці представників дореволюційної філософсько-правової думки: Д. Гріма, П. Новгородцева, В. Соловйова, В. Тарановського, Е. Трубецького, Б. Чичеріна, Г. Шершеневича, С. Муромцева, Н. Коркунова, Л. Петражицького тощо. Важливий внесок у загальнотеоретичний стан дослідження зазначених питань зроблено вченими радянської та пострадянської української та російської юридичної науки: С. Алексєєвим, М. Байтіним, Н. Вітруком, Н. Діденко, І. Жаровською, О. Кравченко, О. Крупчаном, В. Кудрявцевим, А. Малько, Г.В. Мальцевим, Н.І. Матузовим, І. Першиною, П. Рабіновичем, С. Рабіновичем, І. Самбором, С. Сабікеновим, В. Селівановим, В. Степаняном, Ю. Тіхоміровим, Н. Шайкеновим, А. Єкимовим, Л. Явічем та іншими.

Загальнотеоретичні проблеми приватноправового інтересу дослідив у своїй дисертації російський вчений М. Першин, слід також відзначити праці, у яких розглядалися окремі теоретичні аспекти прояву інтересу в цивільному праві та приватного інтересу в інших галузях права (наприклад, роботи С. Братуся, А. Венедіктова, О. Вінник, В. Грібанова, Р. Гукасяна, Е. Губіна, О. Іоффе, А. Курбатова, С. Михайлова, Ю. Пацурківського, П. Пацурківського, В. Суховерхого, В. Тархова, Ю. Толстого, О. Чеписа та ін.)

Слід зазначити, що в порівнянні з активізацією загальнотеоретичних та юридичних галузевих наукових розробок у даному напрямі, що відбувається в російській науці, у вітчизняній науковій юриспруденції не приділяється достатньої уваги аналізу зазначених питань, що теж підкреслює актуальність обраної теми статті та визначає її мету – здійснити аналіз існуючих наукових поглядів, позицій та думок щодо категорії приватноправового інтересу, його поняття та особливостей.

Категорія інтересу досліджується різними науками: філософією, соціологією, психологією, економікою, юриспруденцією та ін. Ця обставина указує на те, що інтерес є загальнонауковою категорією. Але практично в кожній науці відповідно до її цілей, предмета, методом вивчення склалося своє уявлення про категорію інтересу [5, 12].

Так, під філософським поняттям «інтерес» розуміється таке, що характеризує об'єктивно значиме, необхідне для індивіда, сім'ї, класу, нації, суспільства в цілому. У 20-х рр. ХХ ст. у рамках натуралізму виникає новий напрям, який отримує назву «теорія інтересу». У її рамках значимість предметів та явищ дійсності визначається не з об'єктивної ролі, а із суб'єктивного ставлення до них індивіда, його інтересу. У свою чергу це призводить до суб'єктивного тлумачення природи цінностей. Представниками даного напрямку були Д. Паркер, Р. Паррі, Ф. Теннант. Категорія інтересу розглядається також у психології (вперше саме психологія виокремила складові зародження, появи нового інтересу особистості: початковий, більш чи менш невизначений стан; динамічна тенденція, що виступає як прагнення; після цього окреслюється предмет прагнення, те, на що людина спрямовує свою увагу); є предметом аналізу економіки, у якій під інтересами розуміють усвідомлені економічні потреби окремих людей, соціальних верств, груп та класів, які знаходять вияв у поставлених цілях, конкретних завданнях та діях щодо їх досягнення; досліджується в рамках соціології, де визнається рушійним чинником одержання соціологічної інформації на споживи суспільства, та постає як інтерес соціальний – особлива форма існування та вияву суспільного інтересу; вираження соціальних потреб суб'єкта через його місце в системі соціальних відносин та взаємодій з приводу розумів і засобів задоволення цих потреб [6, 117]. На думку І. Першиної, порівняльний аналіз наукових уявлень про інтерес дозволяє сформулювати опорний понятійний ряд даної категорії. Найбільш часто використовуваними предикатами в її визначеннях є: потреба, мотив, діяльність, спонукання, усвідомлення, мета, спрямованість суб'єкта [1, 9].

Досить ґрунтовно та цікаво здійснив аналіз етимології слова «інтерес» у своїй роботі С. Михайлов, який вказує, що латинське словосполучення *inter esse* означає «знаходитися між чим-небудь», «розрізнятися», «мати важливе значення». Це словосполучення перетворилося в юридичний термін *interesse*, що використався римськими юристами для назви плати, що нараховувалася у вигляді відсотків, за надання позики. У другій половині ХІІІ ст. термін римського права *interesse* був використаний каноністами – творцями системи західноєвропейського канонічного права. Мета використання даного терміна полягала в розмежуванні законної плати за надання позики і гріха лихварства. З канонічного права термін поширився у німецьку мову – виникло слово *Interesse* в значенні «користь, вигода». У російську мову слово інтерес прийшло з німецької мови на початку ХVІІІ ст. Вважається, що вперше його увів до вжитку Петро I у 1703 р. У Петровську епоху і до середини ХVІІІ ст. інтерес розуміли як «вигоду», «справу», «користь». Пізніше значення слова інтерес – «увага, що проявляється до будь-кого, будь-чого», «цікавість», «захопливість», «важливість», «значення», «користь» – виникло в російській мові під впливом французького *intérêt* [5, 12]. У свою чергу І. Самбор вказує на той факт, що тлумачні словники української мови, зокрема Тлумачний словник, упорядниками якого є Д. Грінчишин, Л. Гумецька, В. Карпова, а також Новий тлумачний словник української мови, укладачами котрого виступили В. Яременко та О. Сліпушко, не розкривають розуміння терміна «інтерес». Таке слово в їх змісті взагалі відсутнє [6, 117].

Аналіз історичного розвитку поглядів на роль інтересів у праві демонструє складність і суперечність становлення інтересу як правової категорії [2, 5], а основні концепції інтересу, що використовуються в юриспруденції, володіють різним евристичним потенціалом [1, 11].

У науковій юридичній літературі існуючі позиції щодо інтересу в праві прийнято поділяти на три групи: прибічники першого підходу інтерес вважають категорією суб'єктивною (якщо відсутнє усвідомлення інтересу суб'єктом, то нема сенсу говорити і про самий інтерес); у рамках другого підходу інтерес розглядається як категорія об'єктивна (основний аргумент – інтереси існують і незалежно від усвідомлення їх суб'єктом); згідно з третім підходом, так званої «змішаної концепції» – інтерес визнається єдністю об'єктивного і суб'єктивного.

На погляд автора, саме третій підхід найбільш повно розкриває природу інтереса в праві. Цілком логічною є теза, що термін “інтерес” може уживатися для позначення двох різних, хоча і взаємозв'язаних явищ: інтересу як явища суспільного буття людей (“об'єктивного інтересу”) і інтересу як явища їх свідомості (“суб'єктивного інтересу”), формування якої відбувається під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. При цьому об'єктивний інтерес фіксує заходи (засоби), сприяючі зміцненню і позитивній зміні соціального положення суб'єкта суспільних відносин, а суб'єктивним інтересом є ставлення даного суб'єкта до шляхів і способів досягнення цієї мети [7, 56].

Як відомо, першість введення в юриспруденцію категорії інтересу як соціальної підстави системи права належить німецькому правознавцеві Рудольфу фон Ієрінгу (1818-1892). У своєму суспільно-правовому вченні Р. Ієрінг встановлює певну субординацію інтересів: людини, суспільних груп, суспільства. Причому інтересам більшості дається певний пріоритет. Право в історичному сенсі він обґрунтовує системою примусу, системою субординації і узгодження інтересів різних соціальних суб'єктів [5, 16]. Разом із тим, М. Першин вказує на значний внесок Р. Ієрінга в розробку приватноправового інтересу, який довів визначальну роль приватних інтересів вільних громадян у формуванні римського права, та, можливо, саме виявлення та усвідомлення фундаментального характеру правового забезпечення приватних інтересів зумовило виникнення його ідеї основоположної ролі інтересу в праві [2, 5]

Зіставлення сфери приватних інтересів окремих осіб публічним інтересам суспільства в цілому, що має юридичний вираз у розмежуванні правовідносин на публічні і приватні, відомо з давніх часів. Так, Арістотель у «Риториці» відзначив, що дії, які мають юридичну значущість, по відношенню до осіб можна розділити на два види: дії, що стосуються всього суспільства, і дії, що зачіпають певну особу. Демосфен у своїй промові «Проти Тимократа» говорить, що є два види правових відносин, відбитих в законах. По-перше, відносини між співгромадянами і зв'язки, що існують між ними. На їх основі вирішуються приватні справи і регулюється життя окремих співтовариств людей. По-друге, відносини, що визначають, як люди повинні поводитися по відношенню до держави, чим повинен керуватися громадянин, який збирається виступити на політичному терені і який проявляє турботу про державні справи [5, 54-55]

Але найбільш чіткий розподіл права на дві сфери було зроблено римським юристом Ульпіаном, за відомим формулюванням якого «публічне право відноситься до положення Римської держави, а приватне – до користі окремих осіб (*Publicum jus est, quod ad statum rei Romanae special, privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet*). За поширеною точкою зору, саме в цій формулі характер інтересу (приватний або публічний) виступає як поняття, що розмежовує сферу приватних і публічних правовідносин.

У подальшому вагомий внесок у дослідження приватного інтересу в праві здійснив Г. Гегель, який у своїй відомій праці «Філософія права» обґрунтовує кристалізацію приватних інтересів людей і вважає, що саме розвиток приватних інтересів слугував розпаду стародавніх держав та формуванню громадянського суспільства. «Самостійний розвиток особистості – це момент, який проявляється в стародавніх державах як проникаюче псування моралі й остання причина їх загибелі». Виникнення приватного інтересу викликало псування традиційної моралі цих держав, яка базувалася на інших принципах (честь, чесноти, відданість місту, громаді, правителям) [8].

С. Алексєєв вирізняв чотири віхи в історії приватного права: перша – формування приватного (цивільного) права як цілісного системного нормативного утворення; друга – відпрацювання положень приватного права, їх поєднання в «праві університетів»; третя (вирішальна) – зліт

приватного права, коли воно, «внаслідок вимог до громадянського суспільства, що формується, втілюється у вигляді відпрацьованих нормативних узагальнень безпосередньо в законах ліберального змісту». Про четверту віху згадується в порядку постановки питання як про процес, що почався і виражає глибоку єдність приватного права і сучасного природного права [9, 57].

У сучасних умовах, відродження приватного права та, відповідно, активізація досліджень щодо приватноправового інтересу, пов'язане із соціально-економічними змінами, які відбулися в суспільстві на початку 1990-х років, запровадженням ринкових відносин, визнанням природних прав людини, приватної власності, приватного життя та відповідними змінами в законодавстві.

На думку С. Рабіновича, приватне і публічне є аспектами, «іпостасями» будь-яких відносин, що виникають у кожній спільноті – сім'ї, громаді, організації тощо. Публічним є все те, що стосується благ і організації спільноти, а приватним – усе, що стосується благ та інтересів кожного з її учасників [10, 5].

Найчастіше приватні інтереси визначаються як «охоронювані правом інтереси, властиві конкретним особам і соціальним групам» [7, 79; 11, 6]. Джерелом складнощів у розумінні приватного інтересу є багатозначність терміна «приватний», вважає М. Першин. Про приватний інтерес прийнято говорити, по-перше, у сенсі інтересу окремого, щодо самостійного суб'єкта, по-друге, у значенні інтересу, детермінованого індивідуальними, особовими характеристиками суб'єкта, по-третє, маючи на увазі інтерес, що не має істотного значення для суспільства в цілому, як незначний. Таким чином, інтерес окремого суб'єкта, у цьому сенсі його приватний інтерес, може мати як приватний, так і публічний характер. Зневага цими "тонкощами" в розумінні приватного інтересу може зумовлювати суттєві розбіжності в думках і оцінках його ролі в різних сферах суспільного життя [2, 30].

Досліджуючи приватноправовий інтерес, М.Першин, доходить до наступних висновків. Дійовими особами на суспільній і історичній сцені є індивіди, конкретні люди. Саме їх зусиллями все складається і руйнується. Кожен із них рухомий інтересом. Як констатація факту, не вдаючись до питання про те, що є інтерес, цю думку визнають всі. Люди об'єднуються у великі і малі групи, створюють організації зі своїми власними інтересами, що класифікуються за самими різними підставами. Структурам, що склалися, відповідає різноманіття і ієрархія соціальних інтересів. Право бере на себе завдання регулювання діяльності людей, створених ними організацій і установ. Тому воно не може залишити без уваги їхні інтереси. Діяльність неможлива без інтересу і логічно, і фактично. Вільна діяльність суб'єкта неможлива без власного інтересу. Фактичні і найрізноманітніші життєві інтереси фізичних і юридичних осіб, закріплені в приватноправових нормах, а також відповідні принципам і духу приватного права, М.Першин і позначає терміном «приватно-правовий інтерес» (автор наголошує на доцільності саме такої граматичної форми вживання на протигагу загальноприйнятому «приватноправовий») [2, 175-176].

Приватні інтереси окремих людей багато в чому суперечать один одному, прагнуть до відокремлення, автономії, схильні до реалізації навіть завдаючи шкоди інтересам інших суб'єктів. З онтологічного боку, будь-який інтерес егоїстичний уже внаслідок того, що його носій шукає сам можливості задоволення необхідних потреб. Прагнення до відокремлення інтересу диктується і тим, що інтерес завжди зв'язаний з інтересами інших людей, які однакові між собою в плані реалізації. Тому прагнення до відокремлення інтересу неминуче поєднується з такими його властивостями, як суперечність, конкурентність, змагальність, заповзятливість, імпровізація, що в сукупності визначає домінуючу його рису – стихійність. Наявність і адекватна реалізація приватних інтересів є об'єктивною основою сучасної демократичної правової держави [12].

Таким чином, відображаючи конкретні, індивідуальні інтереси окремих осіб, приватноправові інтереси (як категорія, що поєднує об'єктивне та суб'єктивне) запрограмовані на виникнення конфліктів та суперечностей як між суб'єктами приватних інтересів, так і між приватними та публічними інтересами, отже одним із завдань юридичної науки постає вироблення та забезпечення оптимального балансу між публічними та приватними інтересами за допомогою всього арсеналу правових засобів, що і можна визначити в якості подальшого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Першина И.В. Интерес в праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теория и история права и государства; История правовых учений» / Першина Ирина Викторовна. – Н. Новгород, 2002. – 183 с.
2. Першин М.В. Частно-правовой интерес (Понятие, правообразование, реализация): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теория и история права и государства; История правовых учений» / Першин Михаил Викторович. – Н. Новгород, 2004. – 199 с.
3. Интерес в публичном и частном праве: материалы научной конференции [«Интерес в публичном и частном праве»], (Москва, 21 ноября 2002 г.) / Государственный университет – Высшая школа экономики / Ред. коллегия: Ю.А. Тихомиров, Г.В. Мальцев, Б.В. Россинский. – М.: Проспект, 2002. – 165 с.
4. Даньков А. Баланс частного и публичного интересов и его значение в правоприменительной деятельности // А. Даньков // Проблемы местного самоуправления. – 2005. – №4. – С. 9–16.
5. Михайлов С.В. Категория интереса в российском гражданском праве / С.В. Михайлов. – М.: Статут, 2002. – 205 с.
6. Самбор І. Інтерес у праві: поняття, сутність, структура / І. Самбор // Право України. – 2006. – № 1. – С. 116–119.
7. Курбатов А.Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности / А.Я. Курбатов. – М.: Сканрус, 2001. – 212 с.
8. Загородній Ю. Дослідження громадянського суспільства: модель нормативних досягнень [Електронний ресурс] / Ю. Загородній // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3(6). – С. 10–19. – Режим доступу до журн.: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=26&c=352>
9. Алексеев С.С. Частное право: Научно-публицистический очерк / С. Алексеев. – М.: НОРМА, 1999. – 160 с.
10. Рабінович С. Субсидіарність як принцип взаємодії приватної і публічної влади в сучасному суспільстві / С. Рабінович // Юридична Україна. – 2006. – №2. – С. 5–7.
11. Пименова Е.Н. Проблема соотношения частных и публичных интересов в российском арбитражном процессуальном праве: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Е.Н. Пименова. – Саратов, 2010. – 23 с.
12. Жаровська І. Публічні та приватні інтереси у механізмі сучасної державної влади [Електронний ресурс] / І. Жаровська // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – №525. – Режим доступу до журн.: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuk.php?lang=ua>